

Campsentelles, 11
2008

CENTRE D'ESTUDIS SANTFOSTENCs
AMICS DE CABANYES

Santfostencs a la guerra d'Àfrica (1919-1926)

XAVIER PÉREZ I GÓMEZ

Introducció: el protectorat del Marroc

Del 1912 al 1956 l'actual regne del Marroc va ser un protectorat de França i Espanya. El 1912 els dos països van signar un acord pel qual França, com a principal potència colonial de la zona, ocupava el 95% del territori marroquí (400.000 km²) i a Espanya se li atorgava una franja nord que tenia una extensió de prop de 20.000 km² (5% del Marroc). La zona espanyola es componia de cinc sectors: Yebala, Lecus, Gomara, el Kert i el Rif, i com a ciutats principals hi havia Ceuta, Melilla, Tetuan, Arcila i Laratxe. La presència espanyola al nord d'Àfrica es remunta al 1497 amb l'ocupació de Melilla, el 1508 el penyal de Vélez de la Gomera i Ceuta el 1578.

Aquesta presència espanyola al Marroc explica el fet que durant molts anys i fins que va ser abolit el servei militar obligatori el 1999, hi havia la possibilitat que els joves de casa nostra poguessin ser destinats a fer la "*mili a l'Àfrica*". Fins al 1956 el destí podia ser el territo-

ri de tot el protectorat i a partir d'aquella data només les ciutats de Ceuta i Melilla.

La mili i els soldats de quota

A Espanya, la mili obligatòria es va anar imposant al llarg del segle XIX amb les anomenades “*quintes*”. Després aquest servei es va fer obligatori per a tots els homes, sobretot a partir del 1876, però hi havia la possibilitat de pagar una suma de diners o enviar un substitut per lliurar-se'n, amb la qual cosa a la pràctica només els pobres feien el servei militar, que en aquella època durava quatre anys.

Això va aixecar moltes protestes i per això el 1912 va haver-hi una altra modificació: ja no es podia pagar un substitut o uns diners per no anar a l'Exèrcit i tothom havia de fer el servei militar; s'admetia, no obstant, fer una mili reduïda a canvi d'unes quotes de 1000 o 2000 pessetes. Segons la quantitat que es pagava es feien més o menys mesos de servei: 1000 pessetes suposaven vuit mesos de mili i 2000, cinc mesos. Eren els soldats de quota. Aquestes sumes eren molts diners en aquella època i per pagar-los moltes famílies s'havien de vendre un camp o una casa si no disposaven d'efectiu. La mili passava a ser de tres anys de servei en files i el 1924 es va reduir a dos.

Aquests soldats de quota podien anar a fer els mesos d'instrucció a casernes properes als seus domicilis i fins i tot podien dormir a casa seva si feien cursos de preparació militar en unes escoles d'instrucció. Pel que hem pogut saber, a prop de Sant Fost n'hi havia dues: l'Escola Militar de Badalona i la “*Escuela de Instrucción Militar Alfonso XIII para soldados de cuota*” de Granollers, que va crear-se el 1919.

La guerra del Rif i el desastre d'Annual

Des del 1909, amb la matança del Barranco del Lobo, a prop del Gurugú, van ser constants els xocs armats entre els indígenes rifenys i les forces espanyoles. Però fou a partir del 1919 que la lluita va començar a

*Lluís Torrents Puig, de ca n'Eloi, amb uniforme de passeig o de gala del regiment d'Infanteria Alcàntara 58, vers 1921.
(Col·lecció Jaume Torrents Suñol, JTS)*

ser considerada una guerra oberta i total entre les tropes colonials i els nadius berbers (els “*moros*” com eren coneguts tradicionalment). El juliol i l'agost de 1921 l'exèrcit rífeny encapçalat per Abd-el-Krim va atacar i arrasar les posicions espanyoles d'Annual i Monte Arruit, entre d'altres,

arribant a les portes de Melilla. Els soldats espanyols morts en combat o executats posteriorment foren més de 13.000 segons algunes fonts.

Davant d'aquest autèntic desastre, el Ministeri de Defensa va ordenar la mobilització de moltes tropes que es trobaven a la Península i fins i tot es van anul·lar els privilegis dels soldats de quota, que també foren enviats a combatre al nord d'Àfrica. La recuperació del territori perdut va durar més de cinc anys, fins que el 1926 l'exèrcit espanyol va derrotar completament Abd-el-Krim. Mesos abans, el setembre de 1925, s'havia produït el desembarcament espanyol a la platja d'Alhucemas, amb el suport logístic de França.

Soldats de Sant Fost que van estar a la campanya del Rif (Marroc)

A l'Arxiu Municipal (AMSF) hem trobat informació d'alguns joves de Sant Fost que van anar a fer el servei militar al protectorat del Marroc. Aquestes dades les hem completat amb la informació oral aportada per familiars d'alguns soldats. De ben segur que hi van haver més santfostencs que van fer la mili a l'Àfrica durant aquella guerra, però no els hem pogut trobar a l'arxiu o no consten als documents. Aquestes són les dades que hem trobat:

JOSEP ARMENGOL RIERA

Va fer el servei militar al primer regiment d'Artilleria de Muntanya de Ceuta. El 29 de març de 1924 ja s'havia llicenciat i havia tornat a casa seva. (Doc. que informa de l'enviament de la cartilla militar, Ceuta, 29-3-1924, AMSF, caixa 92)

PAU BALIARDA BIGAIRE

Nascut a Barcelona, el 1899 però resident a Sant Fost des del 1919 al mas Llombart. Anys després passà a viure a la casa avui anomenada Can Baliarda. En un principi fou soldat de quota, però li fou anul·lada l'exempció del servei i a la tardor de 1921 va ser enviat al Marroc, en

*Lluís Torrents en uniforme de campanya,
foto feta al Rif, 1921-1922. (Col·lecció JTS)*

l'anomenat Cos Expedicionari d'Àfrica. Hem pogut recollir aquest testimoni:

“Sí, el meu pare va anar a fer el servei militar a l'Àfrica, al Marroc. Va estar en tota aquella zona del desastre d'Annual. Es va passar el servei muntant a cavall, perquè el van destinar a Intendència, tot i que abans d'arribar havia estat a automobilisme. Ell ja estava acostumat a muntar perquè a Sant Fost muntava tot sovint, però d'altres companys, que molts eren de Barcelona, no en sabien i ho van passar malament. Ens explicava

Grup de soldats del regiment d'Alcàntara 58, a les trinxeres del front; Lluís Torrens és el tercer per la dreta, de la primera fila dels que estan drets; porta una bena als dits de la mà esquerra i el barret a la mà dreta. (Col·lecció JTS)

que anava en combois amb mules que portaven aliments als destacaments de soldats, al front. Els atacaven els moros amb franc tiradors, i un company seu, que era advocat, de Barcelona, va morir en un dels atacs. Com que es passaven el dia muntant a cavall, al vespre quan arribaven a la caserna la majoria d'ells estaven lligats i aleshores els feien baixar els pantalons i com a remei els untaven amb una solució que tenia vinagre, entre altres coses, o sigui que veïen les estrelles. També ens explicava que el ranxo (menjar) que els donaven era força dolent i per això a vegades sortien pels afores per a buscar figues de moro, que es veu que li agradaven molt. Això és el que recordo del que ens havia explicat.” (Conversa amb la seva filla, Angelina Baliarda Buxó, 6-3-2008 i 17-6-2008)

MANUEL ÁLVAREZ CÁNOVAS

Quan va ser reclutat vivia al barri de can Calet, al carrer Barcelona, amb la seva mare, Rita, i quatre germans més. Procedien de Cartagena. Va ser soldat del regiment d'Infanteria Ceriñola núm. 42. Va desaparèixer poc abans de juliol de 1922. L'agost de 1922 la notícia ja havia arribat a la seva família. Hi ha també una carta del coronel d'aquest regiment, datada a Melilla el 26-12-1924 dient a l'alcalde de Sant Fost que *"tengo el honor de remitir importe de 291,95 pesetas para que sea entregado a la vecina en esa localidad Doña Rita Cánovas Martínez, madre del soldado desaparecido de este regimiento Manuel Álvarez Cánovas..."* (AMSF, caixa 92, correspondència 1924 i caixa 81, padró de cèdules personals de 1927)

"Se ha remitido a su Autoridad (Alcalde de SF) la cantidad de 291,96 importe de los haberes de los meses de 1º agosto de 1921 a 31 de juliol de 1922 del soldado desaparecido Manuel Alvarez Cánovas, para que se digne entregar a Doña Rita Cánovas Martínez, madre del mencionado soldado..." Regimiento de Infantería Ceriñola nº 42, Melilla, 2-2-1925. (AMSF, caixa 92)

JAUME COLL COLL

Va morir a l'hospital de R'gaia, a la zona de Laratxe el 1919. Pertanyia a la Jefatura de tropes d'Intendència de dita ciutat. Carta a l'alcalde de Sant Fost: *"Dé las órdenes oportunas para que llegue a conocimiento de la familia del soldado de esta Comandancia, Jaime Coll Coll, que habita en ese pueblo, tengo el sentimiento de manifestar a V. que el referido individuo ha fallecido en el Hospital de R'gaia. Dios guarde a V. muchos años. Larache, 30 de septiembre de 1919. Tropas de Intendencia de Larache, Jefatura"*. (AMSF, caixa 90)

FERNANDO CONESA LÓPEZ

Va pertànyer al regiment de cavalleria *"Cazadores de Alcántara"* i va morir durant els combats de juliol de 1921 al sector d'Annual. Possiblement va participar en les càrregues de cavalleria del riu Igan per defensar

la columna que es retirava cap a Monte Arruit. A l'Ajuntament de Sant Fost es va rebre una carta, anys després, confirmant la seva desaparició: *“Fernando Conesa, soldado que fue de este Regimiento, desaparecido durante los sucesos acaecidos en este territorio en el mes de julio de 1921”*. Doc. del Regimiento de Cazadores de Alcántara, 14º de Caballería. Melilla, 25 de agosto de 1926. (AMSF, caixa 93)

VÍCTOR PRADES FABRA

Fou soldat del regiment d'Infanteria Melilla, núm. 59, segons carta del coronel del regiment datada a Melilla el mes de maig de 1921. En aquell moment sembla que ja no era a Melilla sinó a casa seva. (AMSF, caixa 92)

PERE SUÑÉ PONS

L'única informació que tenim al respecte és la següent: *“Soldado de cuota, del reemplazo de 1921. Se dispone su inmediata incorporación al Regimiento de Infantería de Alcántara núm. 58”*, Doc. 3-8-1921.

Entrada del campament militar o fort de Monte Arruit, poc després de ser recuperat per l'exèrcit espanyol, octubre de 1921. (Col·lecció JTS)

(AMSF, caixa 92). Aquest regiment era el mateix on van servir l'Enric Torrents i el Lluís Torrents, per tant va estar també al sector de Melilla (el Rif).

ENRIC TORRENTS MURGARELLA

Era el fill petit de Can Toni. Es va salvar també, en un principi, de fer el servei militar, ja que els seus pares van pagar la “*quota*”, però després del desastre d'Annual va ser mobilitzat i enviat a l'Àfrica. Va estar fent el servei al territori de Melilla des de setembre de 1921 fins al mes de desembre de 1923. A *Campsentelles*, 10 expliquem amb detall la seva trajectòria personal i pública. Document del 3 d'agost de 1921: “*Soldado de cuota, del reemplazo de 1921. Se dispone su inmediata incorporación al Regimiento de Infantería de Alcántara núm. 58*”. (AMSF, caixa 92)

LLUÍS TORRENTS PUIG

Nascut a Sant Fost el 1899. Era de la casa coneguda com Ca n'Eloi. En un principi va ser soldat de quota, però després va ser mobilitzat i enviat a Àfrica. Va estar fent el servei militar al territori del Rif (comandància de Melilla) des de setembre de 1921 fins al mes de desembre de 1923, al regiment d'Infanteria Alcàntara 58. Document del 3 d'agost de 1921 que diu: “*Soldado de cuota Luis Torrents Puig, del reemplazo de 1921. Se dispone su inmediata incorporación al regimiento de Infantería de Alcántara núm. 58*”. (AMSF, caixa 92)

El seu fill Jaume encara conserva diverses fotos i postals enviades pel seu pare. En aquestes postals el soldat menciona haver estat a Nador, Monte Arruit, Segangan, Tifasor, posicions d'Ismoart i Taquigriat i campament de Tizzi Asa. En una d'aquestes postal escrivia: “*Aquí es Segangan. En esta montaña yo he llevado cañones. Ocho caballos no podían y cincuenta hombres los llevamos. Y en estas casas, que son cuadras de caballos, nos quedamos a dormir. Esto era entonces, cuando éramos allí. Os la envío para que lo veáis. Adiós, hasta otra. Vuestro hijo, Luis. PD: Estas*

postales valen a dos cinco céntimos. Las he comprado para que lo veáis. Ya sabéis donde (he) estado y poder enseñarlo”.

Hem pogut parlar amb el seu fill, el qual ens ha explicat nombroses anècdotes i fets que reproduïm seguidament:

Entrevista a Jaume Torrents Suñol, fill de Lluís Torrents Puig,
soldat del regiment d’infanteria Alcàntara, número 58, cos expedicionari
d’Àfrica (1921-1923)

El seu pare va estar a Melilla quan la guerra del Rif?

Sí, el meu pare i l’Enriquet van estar a l’Àfrica, després de pagar el que deien la quota, que van pagar 2000 pessetes en aquell temps, que eren molts diners, per només fer tres mesos de mili i havien d’anar a aprendre la instrucció abans d’entrar al *cuartel*, això era l’any 1920. I tots dos anaven cada dia a Badalona a aprendre la instrucció després de plegar de treballar. Anar i tornar a peu, i quan ja havien acabat de fer els tres mesos de mili va venir el desastre d’Annual, de l’Àfrica, al Rif.

Quan ja havien acabat la mili?

Sí, i amb aquest desastre que va haver-hi a Annual, que se n’ha parlat molt, els van agafar i els van fer anar a l’Àfrica i van estar-hi 28 mesos. I en 28 mesos només van tenir un de permís. *Bueno*, allà *pues* van passar tota la guerra d’allà, van anar reconquerint posicions de les que havien pres els moros rebels encapçalats per Abd-el-Krim.

Estava el seu pare en la mateixa companyia que l’Enriquet?

No, en la mateixa companyia no, però en el mateix batalló sí. O sigui quasi sempre anaven junts o estaven junts. Quan va haver-hi aquell desastre les tropes es van retirar fins Monte Arruit, allà els van encerclar els moros, abans d’anar el pare va ser això, i els primers dies es veu que tiraven (disparaven) tots, però com que no hi havia aviació no els podien enviar res. Al final, només anaven disparant els millors tiradors fins que van acabar la munició i es van haver de rendir i molts soldats els van matar i els oficials se’ls van quedar per cobrar un rescat. Llavors Abd-el-Krim

Una escena terrorífica de la guerra: capellà militar donant l'extremunció a les despulles de soldats trobades en recuperar-se Monte Arruit, 1921. (Col·lecció JTS)

va cobrar 20.000 o 40.000 duros de plata, perquè de paper no en volia. Aleshores els van enviar allà, al meu pare i a l'Enriquet, i van anar agafant posicions, per exemple el mont Gurugú o Monte Arruit. La muntanya del Gurugú la van ocupar quan van estar ells. És una muntanya com ara el Montseny i els moros tenien un canó. Una de les anècdotes d'ells era aquesta, i disparaven els moros contra Melilla amb un canó que havien pres als espanyols, però moltes de les granades no explotaven perquè els servidors del canó eren presoners espanyols i graduaven les granades de tal forma que no explotaven. I cada vegada que disparaven els moros, els espanyols des de terra i des dels *barcos* els *hi fotien* 50, fins que un cop el van tocar i el van destruir i van matar els servidors.

Va estar a la reconquesta de Monte Arruit?

Sí, a Monte Arruit quan el van ocupar ells van trobar-hi els cadàvers dels cavalls i de tot d'homes, perquè el general Silvestre* (*en realitat el*

coronel Primo de Rivera) va fer *vàries* càrregues de cavalleria, però com que els moros estaven encerclant tota la posició i estaven darrera piles de pedres, no tenien res a fer, perquè abans d'arribar-hi ja havien mort els cavalls i els havien mort a tots. I molts els van matar. I llavors van ocupar aquesta posició, Monte Arruit, que quan van arribar allà era pel mes d'agost o setembre i feia una calor que espantava. Ja tots els cadàvers dels cavalls i dels homes eren secs, que només voltaven els cabells per allà. I el pare deia que va estar un mes només menjant pa i pomes, perquè no podia menjar ranxo perquè els cabells dels morts anaven voltant per sobre les peroles del ranxo.

Explicava més anècdotes el seu pare?

Sí, un cop els de la seva companyia van prendre un pernil d'un cantiner que hi havia i llavors el cantiner es va queixar *en* el seu capità i el capità els va fer formar a tots i els posava el puny sota la *barbilla* i deia “*¡Mis soldados no han robado nada! ¿Has sido tú?*” I és clar, tots van dir que no. I aleshores va donar-hi un parell de puntades de peu al cantiner i el va fer fora. I els ossos del pernil com que ja se l'havien menjat els van enterrar i ja no els van trobar.

Deia que la tribu o cabila que temien més era la cabila de Beni-Urriaguel, que diu que eren els més ferotges que hi havia. El penyó d'Alhucemas també el van ocupar quan hi van ser ells, però el pare no hi va haver d'anar. Alhucemas el van ocupar més tard. Ells havien d'ocupar fins al riu Kert, però no hi van arribar. Es veu que era prop de la frontera amb Algèria.

El seu pare va combatre algun cop?

Sí, un cop sí, perquè quan van ocupar la muntanya del Gurugú la van encerclar tota, tot el volt. I van anar pujant així tota la muntanya pelada i diu que els moros quan van veure que no tenien sortida es tiraven pels barrancs per matar-se ells mateixos, els rebels. Fins que van arribar a dalt. I a dalt de tot per anar comunicant als espanyols com anava tot, *pues* hi havia un globus captiu, perquè d'aviació n'hi havia ben poca. Perquè els

Vista general del poblado de Nador, zona de Melilla. (Col·lecció JTS)

avions que tenien només podien carregar 100 kilos i el pilot, portaven 10 bombes de 10 kilos. Llavors una posició on van fer molts morts era Segangan, en deien.

Quan ell va estar allà va ser quan es va fundar la Legió, que la van fundar en Millán Astray i en Franco. I diu que sempre els feien anar davant als legionaris perquè no els importava que els matessin a ells, perquè eren els més perduts de tot el Món, eren la gent més perduda.

I van passar molta por?

Por n'hi havia molta, perquè de cada família n'hi havia un a l'Àfrica. I com que hi havia hagut els desastres de 1909 i 1921, *pues* és clar, tenien por que no tornés a passar igual. Fins que Espanya va enviar molts soldats i llavors els moros no van tenir res a fer. I quan el meu pare ja no hi era va ser quan van ocupar la platja d'Alhucemas.

Tenien tractes amb els moros?

Bueno, els cantiners erent tots o quasi tots moros, els que els portaven tiberi. Perquè n'hi havia molts que de dia confraternitzaven amb

Vista del campament o posició d'Hardu, al Gurugú. El soldat Lluís Torrents va marcar el lloc on ell va estar amb la paraula "aquí". (Col·lecció JTS)

els espanyols i de nits *els hi fotien tiros*. Es veu que els moros del que tenien més por no eren dels *tiros* sinó de les baionetes, quan les veien tots corrien.

Ells feien patrulles per allà?

Més aviat anar a portar combois a les posicions que anaven ocupant, generalment l'ocupaven els legionaris de primer. Havia estat, el meu pare, d'una posició a l'altra. Hi havia soldats de tot Espanya, també molts catalans. Que quan van anar fins a Màlaga per agafar els vaixells cap a Melilla molts anaven amb dones i alguns agafaven malalties venèrees, perquè no hi havia antibiòtics ni res. Clar, eren joves i quan veien dones...

I de Sant Fost va haver-hi més soldats a Melilla?

No ho sé, això no ho sé, el pare no m'ho havia dit. El que sí hi havia uns de Caldes que els havien fet presoners, que eren de la quinta abans del pare, quan va haver el desastre els van fer presoners. I diu que a casa

seva quan es van *enterar* que havien desaparegut els van fer els funerals, però estaven presoners.

I llavors es van escapar perquè cada dia un moro els feia treballar de pagès i un dia el moro que els vigilava es va dormir i van *poguer* marxar. I van estar dos o tres dies amagats, anant caminant de nit fins que van arribar a les posicions espanyoles. I després hi havia un de Mollet, el Miliu de Can Calau, que can Calau era de Sant Fost però ell vivia a Mollet, i aquest també es va poder escapar i va estar tres dies amagat només menjant tomàquets, el pare ho deia, fins que va arribar a les posicions espanyoles. Es coneixia molt amb el meu pare, era família d'en Fonta de can Lledó.

El seu pare va quedar molt marcat per aquella experiència?

El pare quan érem petits cada dia ens explicava coses de quan va estar a l'Àfrica. Tenia 60 anys i encara estava amb el mateix: de la por que havien passat, *de que* el govern no els havia tornat els diners...

Entrevista realitzada per Ferran Pérez, 19 de gener de 2008

Agraïm la col·laboració de:

- Jaume Torrents Suñol
- Angelina Baliarda Buxó
- Antoni Baliarda Buxó
- Rosalia Areñas (Arxiu Municipal de Sant Fost)
- Rafael Portillo (Jutjat de Pau de Sant Fost)
- Manuel Espluga, general, cap de l'Institut de Historia y Cultura Militar

Documentació consultada:

- Arxiu Municipal de Sant Fost: correspondència 1919-1926; quintes, 1920-1926.